

Kemény Gábor, *Nyelvi mozaik* Válogatás négy évtized nyelvművelő írásaiból

Tinta Könyvkiadó, Bp., 2007. 414 lap

KEMÉNY GÁBOR gyűjteményes kötetének címében a *mozaik* azért kulcsszó, mert ez a válogatás cikkek, tanulmányok és előadások egybeszerkesztésével a közelmúlt négy évtizedében kibontakozott nyelvi változásoknak, vitáknak és távlatoknak a fő vonalait kívánja megragadni, *mozaikkép*-pé formálni.

A kötet három részre tagolódik. Az első, a „Stílusközponitú nyelvművelés” nemcsak a gyűjteménynek, hanem a nyelvművelő KEMÉNY GÁBOR szemléletének elvi alapjait is megvilágítja. Ezeket a dokumentumokat átszövi a fegyelmezett érvelés pontossága, a szakmai vallomástétel személyes tónusa, s a szerző írásait gyakran árnyaló, több funkciójú ironia és önironia. A második rész címe, „Mondhatta volna szebben?” tulajdonképpen folytatása az elsőnek, ahogy az alcím is kifejezi: „Gyakorlati stilisztika mondatról mondatra”. A harmadik részre pedig már csak azért is fel kell hívni a figyelmet, mert a kötetcímmel azonos „Nyelvi mozaik” meglepő ismétlésnek tetszhet. Véleményem szerint, az alcím feloldja az esetleges kérdésünket. A „222 pillanatfelvétel az ezredforduló nyelvhasználatáról” alcímében ugyanis az *ezredforduló*-ra teendő a hangsúly. Az *ezredforduló* teszi egyértelművé, hogy ez a rész az időrenddel kapcsolódik a másodikhoz: a záró rész napjaink nyelvállapotának, az eleven (mondhatnám, az érzékelhető) nyelvtörténetnek a jelenségeit, változásait leíró, értelmező írások gyűjteménye.

Az olvasókat köszöntő bevezetőjében a szerző arra a számára műhelygondot jelentő kérdésre, hogy miért szánta rá magát nyelvművelő könyve megjelentetésére, így adja meg a választ: „Hogy szembesítsem magamat ilyen műfajú régebbi írásaikkal (közvetve pedig egykori önmagammal), és ezzel bekapcsolódjam a nyelvművelés létjogosultságáról folyó szenvedélyes vitába” (13). Valamennyien tudjuk, érzékeljük, hogy ez a személyes gond senkinek sem magánügye. A vele birkózás közérdekű. KEMÉNY GÁBOR számvetése pedig azért lehet különösen közügy, mert véleményét, álláspontját – sokunkkal ha nem is ellentétben, de sokunktól különbözően – négy évtizeden át folyamatosan és nyilvánosan alakította, így a szakmai közvélemény is szembesülhet az egykor olvasottakkal, s nem utolsósorban a róluk alkotott korábbi ítéleteivel.

A szerző több változatban kifejtett álláspontjában a nyelvművelésnek a stílus (a mód-szereket és lehetőségeket is meghatározó) szemléleti alapja. A „megoldás (ha van megoldás a normativitás ügyében való állásfoglalásra) éppen ez: a stilisztikai szempontok hasznosítása, egy stilisztikai szemléletű nyelvművelésnek a megteremtése. Csak egy ilyen felfogású és módszerű nyelvműveléstől remélhetjük, hogy meg tudja ismertetni a nyelvközösség tagjaival az anyanyelvben rejlő kifejezések sokféleségét. [...] Így juthatunk el a nyelvi helyesség alapkövetelményétől a stilisztikai helyesség eszményéig. Vagy majdnem addig. Hiszen az eszmény épp attól az, ami, hogy csak megközelíteni tudjuk, elérni azonban nem” (21). Az anyanyelv és az idegen nyelv különbségét sokszor ezzel a fordulattal szoktuk érzékeltetni: anyanyelvén az ember azt mondja, amit akar (amit szándékozik kifejezni), idegen nyelven azonban csak azt, amit tud (azaz, amit ki tud fejezni). KEMÉNY GÁBOR álláspontját erősíthetjük annak a közös tapasztalatnak a kimondásával, hogy az idézett különbség az anyanyelvet használók körén belül is jelen van. Sokan sem az anyanyelvi kifejezésben, sem az anyanyelvi megértésben (!) nincsenek birtokában annak az ismeretnek, jártasságnak, hogy „amit kimondunk vagy leírunk, ne csupán érthető és nyelvtanilag szabályos legyen, hanem fejezze ki mindazt az érzelmi és hangulati többletet is, ami közlésünk fogalmi tartalmát kiegészíti és szubjektív hitelességét megadja” (21). Ezt az irányultságot a szerző másutt *funkcionális*-nak (20), vagy *situatív helyesség*-nek (20), illetőleg egy interjúban *stiláris odaillőség*-nek (Népszabadság, 2007. augusztus 16. 10) nevezi.

KEMÉNY GÁBOR egy szakmai önéletrajzában feltette a kérdést: „Mindent összevéve: nyelvész vagyok-e hát, vagy sem?” (Magyar nyelvész pályaképek és önvallomások 74. Bp., 2007: 10). A válasza: „Ha a stilisztika, a nyelvművelés és a szótárkészítés: nyelvészet, akkor igen, ha nem az, akkor »csak filológus«, mint Kovalovszky [Miklós] mondotta saját magáról” (uo.). A *filológus* csak látszatra kibúvó megnevezés. A szerzőnél is, de bizonyára KOVALOVSZKY MIKLÓSNÁL is. KEMÉNY GÁBOR eddigi munkássága, írásaiban dokumentált sokoldalúsága érthetővé teszi, hogy az osztatlan filológia elvét valló szerző számára egyenes út vezetett a stilisztikai szemléletű nyelvműveléshez. „A lényeg az, – írta idézett önéletrajzában nyelvészeti pályája kezdetéről – „hogy a nyelvészek befogadtak maguk közé annak ellenére, hogy már ekkor is [!] azok a dolgok érdekeltek igazán, amelyek a nyelvészet határán kívül, valahol a nyelvészet és az irodalomtörténet (és -elmélet) határterületén találhatók. Ezért kapóra jött a stilisztika, amely ekkor (az 1970-es évek elején) ígéretes korszakát élte” (9).

A stilisztikai szemléletű nyelvművelés is bele-beleütközik azonban egy-egy feldolgozásra, s főként válaszra váró kérdésbe. KEMÉNY GÁBOR ilyennek tartja például az irodalmi példák (a stilisztikai minták!) nyelvművelési megítélését. Nemcsak a stilisztikai szemléletű nyelvművelés vonzhatja ezeket bizonyítékként nyelvművelő dilemmák megoldásához, volt ilyen „hitelesítő” szerepük a korábbi nyelvművelő korszakban is. „Ezen azonban már lehetne, kellene is vitatkozni. (Nem azon, hogy a költőnek-írónak több van-e megengedve nyelvileg, mint nekünk, »közönséges halandóknak«, hanem azon, hogy ezek a »poetica licentiák« másodlagosan felhasználhatók-e valamely nyelvi alakulat köznyelvi használhatóságának az igazolására.)” (19). Kétségtelenül sok ága-boga van ennek a példacsoportnak, ezért valóban kellene, mert lehetne is min vitatkozni. Legalább három részre bonthatók már az esettípusok is. Egyrészt stíluszándék indokolhatja egy-egy szokatlan, nem előnyös vagy helyteleníthető forma használatát – az irodalmi műben. Hitelesen (tehát a stilisztikumát is megőrizve) mint idézetek hathatnak, terjedhetnek ezek. Másrészt a különböző nyelvváltozatokból (nyelvjárássokból, szaknyelvekből, szlengből stb.) származó, a köznyelvben ismeretlen vagy akár ke-

rülendőnek ajánlott alaktani, szóalkotási stb. formák kisebb-nagyobb regionális elterjedtségükkel válhatnak mintává. Harmadrészt igenis vannak a szépirodalomban is téves, hibás, rontott nyelvi alakok. Egyszerűen szólva a lektornak, olvasószervezőnek, s nem utolsósorban a kritikuskak nemcsak fordítások esetében kötelessége a nyelvi megoldásokról, azaz éppen a „stílusos odaillozásokról” véleményt mondani, sőt adott esetben módosítást javasolni vagy akár kérni.

Nehezíti a fentiekben felidézett problémaköteg bogozgatását, hogy a közelmúlt magyar nyelv- és stílustörténetében lezajlott (és még be sem fejeződött) egy korszakváltás. KEMÉNY GÁBOR megfogalmazásában idézve: „a hetvenes évek második felétől kezd érvényesülni az [eddiggi folyamatokkal] ellentétes tendencia, amely az egységesüléssel szemben a szétagulódás, a szlengesedés, a szabálytalanság, a nyelvi durvaság (sőt trágárság) irányába hat. [...] Ez az új fejlődési irány csapódik le a korszak szépirodalmában (Esterházy, Spiró, majd Parti Nagy, Garaczi stb.), amely persze nemcsak tükrözta, hanem serkentette is a normasértő, ironikus, groteszk nyelvhasználat kultuszát, divatját” (122). Jelenlegi nyelvi, stílus- és olvasástörténeti hagyományaink közegében még elmondhatjuk, hogy eleven bennünk a viszonyítás: tudjuk, érezzük még, hogy mihez képest szabálytalan, durva (trágár), ironikus, groteszk ez a nyelvi és stílusos változás. Éppen ezért kettős kérdés áll előttünk: 1. mi lesz (lehet) ebből, mi történik (történhet) ezután? 2. mit kellene (mit lehetne) tennünk itt és most? Rögtönzött (és nem felelőtlen) válaszként azt mondhatjuk: az új nyelv- és stílusváltás is addig hatásos és új(donság), amíg van még mihez képest. Ha nincs, akkor előre vagy hátra, de újra lépni kell.

A szerző szemléletére jellemző az idegen szavakra vonatkozó felfogása is. „Nem az idegen szót kell irtani, hanem a vele egyenértékű magyart terjeszteni” – írja (58). A stilisztikai szemlélethez közelebb helyezve így is mondhatjuk: az idegen szót illesszük be egy (vagy több) szinonimasorba, teremtsünk lehetőséget a jelentésárnyalati megkülönböztetésre, esetleg a szóhasadásra. KEMÉNY GÁBOR efféle különbség kialakulását érzékeli a *tüntetés* és a *demonstráció* között (vö. 65; ill. ÉKsz². *demonstráció* és *tüntetés* a.). Az újabban tapasztalható visszaidézés mindezt szinonimatörleszt, szinonimavesztést is jelent. L. *dzsúdó* és *cselgáncs* („Egy magyar sportszó nekrológja: *cselgáncs*”: 277–8), *asszisztens* és *partjelző*, *taccsbíró* (322–3), *tréner* és *edző*, *masszőr* és *gyúró* (323); *frekvencia* és *hullámhossz*, *szezonális* és *idénymunka* (CZIGÁNY LÓRÁNT: Kortárs 1977/7: 6).

A „Nyelvi mozaik” egészét meghatározza a változás kategóriája. A változás regisztrálása, értelmezése, szórványos vagy tendencia voltának kitapogatása. Számos jelenség- és példacsoport adatait fűzhetjük össze (a kitűnő Mutató segítségével), hogy markánsan kirajzolódjanak a karakterisztikus vonások és a megjelölt időszak változásainak vonulatai, görbéi. Mostanában mindenkinek feltűnhet például az igeikötők állományában, gyakoriságában, valamint funkcióikban és szerepváltásaikban észlelhető nagyarányú változás. KEMÉNY GÁBOR több cikkben követette nyomon ezt a változási hullámot, főként a *be-* és *le-* módosulásait, valamint az igeikötők „elhagyogatását” (19). A cikkek (ironikusan mondva) nem azt regisztrálják, hogy lám már megint szaporodott a furcsán, szokatlanul használt igeikötős alakok példatára, hanem mindig az okokat igyekeznek felderíteni. Például: „A *bevállal* tehát nem alkalmi, egyedi jelenség, hanem (talán) [!] egy most kezdődő nyelvi fejlődési tendenciának a tünete [ti. hogy erősebben kiemelődjék a cselekvés befejezettsége, eredményes volta.]” (260); „A *befúj* és a *beidéz* igeikötője [...] nemcsak befejezettséget érzékeltet, hanem némiképp megtartja eredeti szerepét, a befelé irányulás jelzését is” (261); „A köznyelvi so-

kall, megsokall vmit kifejezés mellé (nem helyette, hanem melléje, ez fontos!) [így!] a bizalmas beszélt nyelv létrehozott egy tömör és kifejező igét: *besokall*. A [...] *besokall* tárgyatlan ige, s nem is lehet tárgya, hiszen az alany tudati állapotát fejezi ki. Vagyis az új igekötő a vonzatstruktúrát is megváltoztatta” (271); stb.

A kötet meggyőzhet bennünket arról, hogy a sokszorosán és meggyőzően hangsúlyozott stílusközpontúság mellé a változás is oda helyezendő, azaz a mai nyelvművelő magatartásnak nem csupán a stílusközpontúság, hanem a nyelvtörténeti érzékenység, a nyelvtörténeti szemlélet is alkalmas, sőt szükséges irányultsága lehet.

PUSZTAI FERENC